

УДК: 159.922.6

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ РЯТІВНИКІВ

Оксана СТЕЛЬМАХ

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вул. Клепарівська, 35, м. Львів*

Розроблено й обґрунтовано теоретичну модель структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції рятівників. Виокремлено когнітивний, емоційно-оцінний, мотиваційний, поведінковий і духовно-ціннісний компоненти. Елементами когнітивного компонента є професійні знання, ідеали, уявлення щодо важливих професійних якостей. До мотиваційного компонента належать мотивація вибору професії та професійна мотивація на службу. Поведінковий компонент містить стратегії подолання стресових ситуацій, почуття обов'язку, готовність до ризику, нервово-психічну стійкість. До емоційно-оцінного компонента зачислено самооцінку та самоставлення. Духовно-ціннісний компонент містить моральність, духовні цінності, емпатійність, альтруїзм, віру в Бога.

Ключові слова: професійна Я-концепція, структурно-змістові компоненти, когнітивний компонент, емоційно-оцінний компонент, мотиваційний компонент, поведінковий компонент, духовно-ціннісний компонент.

Постановка проблеми. Структуру професійної Я-концепції інтенсивно розробляють у концепції індивідуально-професійного розвитку фахівця в акмеології (Е. Н. Богданов, А. О. Деркач, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова), психології (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Г. В. Католик, Н. І. Жигайло). На підставі теоретико-методологічного аналізу з'ясовано, що Я-концепція є сталим і водночас динамічним психічним явищем, виникнення якого відбувається під час взаємодії особистості з соціумом у процесі психічного розвитку. Професійна Я-концепція виникає з загальної Я-концепції у процесі долучення людини до професійної спільноти, формування індивідуального стилю діяльності, розвитку та самовдосконалення людини в професії, вибору, планування, реалізації кар'єри (С. Т. Джанер'ян, Є. В. Прокоп'єва та ін.).

Наукові підходи до розуміння структури професійної Я-концепції вирізняються багатогранністю, проте недостатньо вивчені науково актуальні дані щодо моделі професійної Я-концепції рятівників.

Мета нашої праці – розробити теоретичну модель структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції рятівників.

Аналіз останніх досліджень. Відповідно до моделі професійної Я-концепції майбутніх юристів, розробленої Р. В. Каламаж, цілісне вивчення процесу формування професійної Я-концепції в навчально-професійній діяльності майбутніх юристів, розкриття її сутності як специфічного особистісного утворення, передбачає чітке уявлення

про структурні компоненти, механізми її розвитку та реалізації, функціональне призначення, етапи становлення у ВНЗ, під час яких активізуються завдання професійного самовизначення, рівні розвитку на підставі системи критеріїв і відповідних показників. Відповідно до основних принципів дослідження професійної Я-концепції, теоретична модель охоплює також психолого-педагогічні умови, в яких відбувається її становлення та цілеспрямоване формування під час навчання майбутніх юристів у ВНЗ [4].

Щодо плану структури, то дослідниця розглядає професійну Я-концепцію майбутніх фахівців як системний взаємозв'язок і взаємодію трьох основних компонентів: когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового. Об'єктивно показником їхньої реалізації є професійна майстерність, суб'єктивно – професійний образ «Я», самооцінка та самоставлення, основні новоутворення вузівської професіоналізації: професійна ідентичність, професійна готовність, професійна позиція, професійне самовизначення [5].

Дослідники неодноразово наголошували на регульовальному значенні образу професії в процесах професійного самовизначення. На підставі певного образу професії, образу своєї професійної діяльності особина планує своє професійне майбутнє. Уявлення про професію впливають на характер професійних намірів, емоційну привабливість і стійкість професійних намірів [9].

Зазначимо, що Г. С. Абрамова розробила модель професійної діяльності ідеального фахівця як систему компонентів, серед яких виділимо такі [1, с. 149]: цілі професійної діяльності; реакції фахівця в ситуації професійної діяльності; світогляд (концепція) фахівця; культурна продуктивність фахівця; обмеження в професійній діяльності; міжособистісний вплив; людська гідність.

Таку модель дослідниця створила на підставі методу протиставлення діяльності кваліфікованого та некваліфікованого фахівця. Зокрема, відмінність між ними в аспекті цілей професійної діяльності авторка вбачає в особливостях їхнього визначення, керуючись лише власними потребами, інтересами, реалізацією своїх схильностей, особистою Я-концепцією чи врахуванні потреб, інтересів, цінностей іншої людини (клієнта).

Досліджуючи психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятівників, Г. С. Грибинюк розробив психологічну модель саморегуляції, в якій вихідними є змістові суб'єктні характеристики та індивідуально-психологічні особливості реальної людини-фахівця [2]. У зазначеній моделі запропоновано підструктури (комплексні параметри) у сферах: самосвідомості, мотивації, спрямованості ціннісно-сміслових утворень.

Дослідниця О. В. Бикова, відповідно до авторської методики формування готовності до професійної діяльності курсантів профільних вищих навчальних закладів, майбутню професійну діяльність фахівців у сфері пожежної безпеки розглядала як чотири-векторну таксономію [1]: командирська бойова підготовка, командирська підготовка інспекторського нагляду, професорсько-викладацька та пожежно-прикладна спортивна підготовки. Крім орієнтації підготовки за цими векторами, дослідниця наполягає на приділенні значної уваги і розвитку соціокультурного напрямку виховання курсантів. Отож, О. В. Бикова запропонувала впровадження у підготовці інноваційних технологій, які спрямовані на розвиток здібностей, творчого мислення, потреб і вмінь самовдоско-

налення за напрямками, що найбільше відповідають особистісним якостям і властивостям курсантів.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи зазначені вище моделі сучасних вчених, ми запропонували власну теоретичну модель структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції майбутніх рятівників, яка стала основою розробки «Програми формування професійної Я-концепції майбутніх рятівників» (див. рис.).

Враховуючи проаналізовані особливості професійної діяльності рятівника, її вимог до особистості професіонала та структури його професійної придатності, у теоретичній моделі Я-концепції рятівника ми виокремили такі структурно-змістові компоненти: *когнітивний* (уявлення про себе як професіонала, про свою професію, професійну спільноту, ідеального професіонала-рятівника, свої професійно важливі якості, власні пізнавальні психічні процеси, психічні властивості, фізичні якості); *емоційно-оцінний* (самооцінка, самоставлення), *поведінковий* (стратегії подолання стресових ситуацій, почуття обов'язку, готовність до ризику, нервово-психічна стійкість), *мотиваційний* (мотивація вибору професії, професійна мотивація на службу) та *духовно-ціннісний* (моральність, духовні цінності, альтруїзм, емпатійність, віра в Бога).



Теоретична модель структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції рятівника

Когнітивний компонент професійної Я-концепції полягає у змісті (знанні про себе, про свою професію, професійну спільноту тощо) та структурі образу Я (те, що виділяється як Я-об'єкт). У когнітивному аспекті професійної Я-концепції майбутніх рятівників відображаються їхні особистісні особливості, психічні властивості, фізичні якості тощо, які мають значення для професійної діяльності.

Когнітивний компонент професійної Я-концепції майбутніх рятівників ми розуміємо як взаємопроникнення різномодальних образів Я-професійного (реальне, ідеальне; минуле, майбутнє тощо), образу ідеального професіонала-рятівника, образу професії та образу професійної спільноти.

Під час професійного навчання майбутніх рятівників змістові складники когнітивного

компонента професійної Я-концепції формуються на підставі усвідомлення та аналізу власних особистісних ресурсів, професійно важливих якостей, їхнього зіставлення з вимогами професії, усвідомлення невідповідностей між ними, оцінки можливості чи неможливості усунення цих розбіжностей. Означене відповідає методологічному положенню особистісно-діяльнісного підходу, згідно з яким основною рушійною силою процесу професійного самовизначення студентів у ВНЗ є певні суперечності, розбіжності, у тім числі між уявленнями про себе як майбутнього професіонала та своїми реальними можливостями, між уявленнями про професію та її реальною сутністю, між реальним та ідеальним образом «Я», між вимогами професійного співтовариства й індивідуальними еталонами тощо.

Знання, подані в когнітивному компоненті професійної Я-концепції майбутніх рятувальників, можуть стимулювати у них прагнення до самовдосконалення, самовиховання потрібних якостей.

Головними зовнішніми критеріями сформованості образу професії у студентів можуть слугувати: уявлення та знання про суспільну значущість, мету, зміст, основні особливості професійної діяльності рятувальника; знання про вимоги до якостей професіонала; уявлення про операційно-технічний бік професії.

Емоційно-оцінний компонент професійної Я-концепції найчастіше позначається як самооцінка, самоставлення. Саме в них виражаються різні емоційні стани та переживання стосовно самого себе. Ми схилиємось до поглядів, згідно з якими у структурі емоційно-оцінного компонента Я-концепції самооцінка та самоставлення розмежовуються як утворення, що мають власну специфіку (А. О. Деркач, С. Т. Джанер'ян, Р. В. Каламаж та ін.).

Для дослідження самооцінки потрібний певний еталон оцінювання (Л. В. Бороздіна, В. В. Столін та ін.). Самооцінка слугує джерелом поповнення Я-концепції знаннями дещо вищого порядку, тобто тими знаннями, що пройшли оцінку. Самооцінка впливає на ефективність особистості загалом, вона є важливою складовою механізму саморегуляції поведінки. Без самооцінки неможливий процес самовдосконалення та самореалізації. Конструкт самоставлення відображає рівень самоповаги та прийняття себе як професіонала, що відображається у стилях поведінки, у спілкуванні та взаєминах з іншими.

Поведінковий компонент професійної Я-концепції ми розуміємо як потенційні поведінкові реакції в ситуаціях професійної діяльності, у формулюванні та досягненні цілей практичної діяльності. Прийняття професійних рішень характеризується такими умовами [8]:

високою невизначеністю та поганою прогнозованістю результатів; дефіцитом інформації; жорсткою обмеженістю в часі; високим рівнем ризику; високою стресогенністю умов праці; підвищеною відповідальністю за прийняте рішення і високою ціною помилок; жорсткою регламентованістю дій рятувальника вимогами відповідних нормативних документів та інструкцій; необхідністю генерувати нестандартні рішення в надзвичайних ситуаціях; працювати в команді та вмінням узгоджено діяти.

До кваліфікаційних характеристик рятувальників належить володіння такими основними професійними якостями: поряд з відповідними знаннями й уміннями, витримка,

сміливість, комунікабельність, здатність до співчуття, почуття професійного обов'язку, відчуття відповідальності у будь-яких ситуаціях тощо. Емпіричними референтами поведінкового компонента професійної Я-концепції рятівника, з огляду на вищезазначене, є стресостійкість особистості, стратегії подолання стресових ситуацій, готовність до ризику, почуття професійного обов'язку.

Відома теза про те, що особи зі сформованою Я-концепцією підлягають постійному самоконтролю, мають низьку імпульсивність у вчинках. Я-концепція визначається як основа побудови саморегуляції, формування оптимального індивідуального стилю діяльності. Ми опираємося на дослідження (В. І. Моросанова, О. О. Аронова, Н. Г. Кондратюк) щодо взаємозв'язку індивідуальних особливостей саморегуляції та базових змістових компонентів самосвідомості, а також щодо взаємозв'язку професійної надійності в професійних ситуаціях з різним рівнем напруги й особистісних особливостей саморегуляції [6].

Виокремлюючи *мотиваційний компонент професійної Я-концепції* майбутніх рятівників, ми опирались на положення про те, що мотиваційна спрямованість особистості є головним джерелом закономірного взаємозв'язку її змістових аспектів і надає професійній самосвідомості як системі ознак динамічності.

Відповідно до найпоширеніших підходів до розуміння професійної спрямованості, мотиваційний компонент доцільно розглядати як: динамічну систему потреб і мотивів, інтересів та ідеалів; розуміння і внутрішнє прийняття цілей і завдань професійної діяльності; інтерес до своєї професії, задоволеність професійним вибором, бажання працювати за спеціальністю; наявність професійних цілей і позитивних очікувань щодо професійної самореалізації.

Завдяки спрямованості, стійким мотивам у процесі професійного навчання у студентів формуються відповідні здібності, успішність навчання залежить не тільки від особистісних особливостей, а й від мотиваційної структури.

Духовні цінності в житті рятівників виконують важливу ціннісно-регулятивну функцію; духовно-ціннісне ставлення до людей, предметів і явищ формує духовну сутність досліджуваних. Зазначені цінності не тільки допомагають жити, а й зробити їхнє життя моральнішим, оскільки пробуджують у них почуття співпереживання, співдопомоги, породжують віру у себе та виконання своєї місії рятівника. Отож, вважаємо, що варто виокремити *духовно-ціннісний компонент професійної Я-концепції* майбутніх рятівників.

Під час визначення змістових аспектів цього компонента звернемося до досліджень Н. І. Жигайло, які стосуються психологічних закономірностей і механізмів духовного становлення особистості студента. Науковець створила авторську модель духовного становлення особистості в юнацькому віці [3]. У запропонованій авторській моделі виокремлено інструментальну, потребово-мотиваційну та інтеграційну складові. Показники до кожного з компонентів обрано такі, що мають загальний характер: їх можна зачислити до кожної конкретної особистості студентської молоді в контексті її духовного становлення та до будь-якої особистості в юнацькому віці загалом.

Духовне становлення особистості – це надбання духовних цінностей, релігійної свідомості та самосвідомості особистості; розвиток провідних характеристик людини,

її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають стати основою її життя, виходити на передній план усього процесу соціалізації. Акумулятором духовності слугують релігія, наука, мораль, мистецтво, педагогіка. Суспільство покликане забезпечити широкий спектр вибору свободи волі людини через культурно-освітні, наукові та інші заклади.

Наприклад, М. В. Савчин вважає духовність істинним єством людини, вищим моментом людської індивідуальності, яка простежується, зокрема, в цілісній Я-концепції (внутрішня гармонія, не виявляється напруженість і внутрішні конфлікти, актуалізованості особистісного та інтелектуального потенціалів, прийняття Я-реального, впевненості в собі, високому рівні самооцінки, внутрішньому спокої, впевненості в своїх силах, можливостях; здатності до переорієнтації настанов, відкритості власного досвіду; не виявлення тривожності, фрустрації, агресивних тенденцій, ригідності; зацікавленості собою, перетворенні себе на об'єкт самодослідження, здатність до конструктивного самозахисту, самопізнання, врівноваженості, витриманості тощо) [7, с. 125].

Враховуючи погляди на духовність, опрацьовані у вітчизняній психологічній літературі (С. Д. Максименко, М. В. Савчин, Н. І. Жигайло, В. Ф. Моргун, В. М. Жуковський, О. В. Матласевич, Н. М. Савелюк), значення «Я-духовного», на наш погляд, полягає в обумовленні неперервного професійного розвитку особистості, оскільки передбачає суб'єкт-суб'єктне спілкування, поглиблену рефлексію, зміну ставлення до іншої людини, розуміння потенційної незавершеності, відкритості процесу реалізації себе; пробуджує співпереживання, співдопомогу, віру в себе та виконання своєї місії як рятівника.

Отже, на підставі теоретичного аналізу літератури ми розробили та обґрунтували теоретичну модель професійної Я-концепції рятівників, виділили її структурно-змістові компоненти: когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, поведінковий і духовно-ціннісний. Надалі доцільно з'ясувати особливості розвитку структурно-змістових компонентів професійної Я-концепції за запропонованою моделлю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бриндіков Ю. Л. Загальна характеристика психологічних умов розвитку професійної готовності особистості до дій в екстремальних ситуаціях / Ю. Л. Бриндіков // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – Київ : Генеза, 2006. – Т. 8. – Ч. 8. – С. 31–36.
2. Грибенюк Г. С. Організаційно-методичні питання дослідження мотиваційної сфери фахівця / Г. С. Грибенюк // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. Вип. 3. Кн. 2 – МОУ. : КВГІ, 1999. – С. 15–19.
3. Жигайло Н. І. Духовні основи виховання на засадах християнського світогляду // Педагогіка і психологія професійної освіти / Н. І. Жигайло // Науково-методичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 211–218.

4. *Каламаж Р. В.* Модель професійної Я-концепції майбутніх юристів [Текст] / Р. В. Каламаж // Наукові записки. – Острог : Вид-во НаУОА, 2010. – С. 85–94. – (Серія Психологія і педагогіка ; вип. 16).
5. *Каламаж Р. В.* Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів / Р. В. Каламаж // Наукові записки. – Острог, 2006. – С. 156–164. – (Серія Психологія і педагогіка ; вип. 7).
6. *Кондратюк Н. Г.* Надежность действий спасателя в чрезвычайных ситуациях [Електронний ресурс] / В. И. Моросанова, Н. Г. Кондратюк // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2010 – С. 51–61. – (Серия : Психология ; вип. 11). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/nadezhnost-deystviy-spasatelya-v-chrezvychaynyh-situatsiyah-regulyatornye-i-lichnostnye-predposylki>
7. *Савчин М. В.* Духовний потенціал людини : [монографія] / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай Прикарпатського університету, 2001. – 203 с.
8. *Индина Т. А.* Регуляторно-личностные механизмы принятия решений в чрезвычайных ситуациях [Електронний ресурс] / Т. А. Индина / Вестник Южно-Уральского государственного университета. . – 2010 – С. 336–347. – (Серия : Психология ; вип. 124). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/regulyatorno-lichnostnye-mehanizmy-prinyatiya-resheniy-v-chrezvychaynyh-situatsiyah>
9. *Фельдштейн Д. И.* Психология становления личности / Д. И. Фельдштейн. – Москва : Международная педагогическая академия, 1994. – 192 с.

Стаття надійшла до редколегії 13.12.2016

Прийнята до друку 28.12.2016

STRUCTURAL AND CONTENT COMPONENTS OF PROFESSIONAL I-CONCEPT OF THE FUTURE SAVIOR

Oksana STELMAH

*Lviv State University of Life Safety,
35, Kleparivska St., Lviv*

This article develops and substantiates theoretical model of structural and semantic components of rescuers' professional Self-concept. Theoretical and methodological analysis revealed that Self-concept is both sustainable and dynamic psychic phenomenon which appears when the individual interacts with the society in the process of psychic development. Professional Self-concept arises from the general Self-concept when a person becomes part of the professional community, in the process of individual style formation, development and self-improvement in one's profession, in the process of selecting, planning and doing career.

Scientific approaches to understanding of the structure of professional Self-concept are diverse, however scientifically relevant data on the model of rescuers' professional Self-concepts still require further and deeper research. The aim of our research is to develop a theoretical model of the structural and semantic components of rescuers' professional Self-concept.

Based on the analyzed features of rescuers' professional activity, its requirements for personality of the professional and structure of his professional life, we have singled out the following structural and semantic components in the theoretical model of Self-concept of a rescuer: cognitive (understanding oneself as a professional, understanding ones' profession, professional community, ideal image of the professional-rescuer, one's

professional important qualities, one's cognitive psychic processes, psychic properties, physical qualities); emotional evaluation (self-evaluation, self-attitude), behavioral (coping strategies in stressful situations, sense of duty, willingness to take risks, neuro-psychological resistance), motivation (motivation of career choice, professional motivation for the service) and spiritual values (moral, spiritual values, empathy, altruism, faith in God).

The cognitive component of professional Self-concept lies in the content (knowledge about oneself, one's profession, professional community, etc.) and the structure of the I-image (something that stands out as a self-object). The cognitive aspect of professional Self-concept of future rescuers reflects their personal characteristics, psychological characteristics, physical and other characteristics relevant to their profession.

Consequently, the cognitive component of professional Self-concept of future rescuers is viewed as the interpenetration of multi-modal images of professional Self (real, ideal; past, future, etc.), image of the ideal rescuer-professional, image of the profession and the image of professional community.

Emotional and evaluative component of professional Self-concept often is viewed as self-evaluation and self-attitude. They express different emotional states and experiences concerning oneself. We adhere to the opinion, according to which within the structure of emotional and evaluative component of Self-concept self-evaluation and self-attitude are differentiated as entities that have their own specifics.

The behavioral component of professional Self-concept is understood as potential behavioral reactions to the situations of professional activity, setting and achieving goals of practical activity. Empirical referents of the behavioral component of rescuer's professional Self-concept is individual stress resistance, strategies to overcome stress, willingness to take risks, sense of professional duty.

Isolating motivational component of professional Self-concept for future saviors, we relied on the provision that motivational orientation of the individual is the main source of regular interrelationship of its content-related aspects and makes professional identity more dynamic as a system. According to the most common approaches to understanding professional focus, motivational component should be viewed as: dynamic system of needs and motives, interests and ideals; understanding and internal acceptance of goals and objectives of professional activity; interest in one's profession, satisfaction with the choice of professional career, desire to work in the professional field; presence professional goals and positive expectations of professional fulfillment.

Spiritual values in the life of rescuers perform an important value and regulatory function; spiritual and value-related attitude to people, objects and events shape spiritual essence of persons under research. These values not only help them to live, but also make their life more moral because they evoke feelings of empathy and assistance, generate faith in themselves and fulfillment of their mission as rescuers. Thus, we think it is necessary to distinguish spiritual and value component of professional Self-concept for future saviors.

Keywords: professional Self-concept, structural and semantic component, cognitive component, emotional and evaluative component, motivational component, behavioral component, spiritual and value components.